

A RÉGI ÉS AZ ÚJ EGYMÁSRA RÉTEGZŐDÉSE

Sándor Iván: Amit a szél susog

Sándor Iván *Amit a szél susog* című kötete különleges kiadás, hiszen a szerző kilencvenedik születésnapjára időzítve jelentette meg a Magvető Kiadó még márciusban. Az ünnepi alkalomhoz méltóan szemet gyönyörködtető könyvvel van dolgunk: a borítón Caspar David Friedrich híres festménye, a *Vándor a ködtenger felett* szerepel. A Magvető egyébként is ritkán okoz csalódást, ha borítótervekről van szó, de Sándor Iván „születésnap ajándéka” különösen esztétikus. A vándor hátulról látható alakja, amint az alatta elterülő ködbe burkolózó tájat szemléli, nagyon pontos összhangban van a regény főhősének élethelyzetével, szemlélődő, térben és időben nagy utakat bejáró pozíciójával.

A könyv főszereplője Z., az idős író, aki különös utazásra indul, hogy meglátogassa múltjának legfontosabb helyszíneit. Útja Budapestről indul a hetes busszal, először Athénba, majd Párizsba és Bécsbe látogat, hogy végül visszatérjen a zuglói szülői házhoz. Hazatérve regényírásba fog, azt a regényt kezdi el írni egyes szám első személyben, amelyet az olvasó a kezében tart. Utazása során nemcsak saját múltját, de a huszadik századi Európa történelmét – vagy legalábbis annak egy jelentős szeletét – is bejárja, felidézi. Z. sosem marad kíséző nélkül: minden helyszínen akad valaki, akivel dialógusba lépve a jelen eseményein keresztül képes lesz újraélni a múltat. Kísérői sosem átlagos emberek, hanem lenyűgöző intellektusú művészek, filozófusok, gondolkodók, akik mind a maguk igazságát, az igazság megfogalmazhatóságának számukra elérhető módját keresik. Szinte allegorikus alakoknak tűnnek: utazása során Z. mellé szegődnek, hogy feltárják előtte saját jelenüket és még inkább dilemmáikat, melyekbe kutatásaik, munkájuk során ütköztek.

Budapesten Véri Márton történész szegődik mellé, aki a belvárosi szórakozóhelyek múltjáról ír könyvet, de valójában sokkal jobban érdekli a hamis emlékezet társadalmi szintű működésének hatása és mechanizmusai. Véri történetei, a helyek (főleg presszók, kávézók), amelyeket a legkisebb részletekig felidéz készülő könyvében, mind stimulálják, segítik Z.-t az emlékezésben. Dialógusaik az emlékezés egymást segítő, párhuzamos monológjai, melyekben egymásba fonódik múlt és jelen, történelem és személyes sorsok. Z. fiatalsága (egy ponton kiderül, hogy 1940-ben született) a kelet-európai és azon belül is a huszadik századi magyar történelem egyik legnehezebb, legbonyolultabb időszakára esett, amikor kiszámíthatatlan rendben követték egymást a váratlan, sokszor tragikus és

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
160 oldal, 2999 Ft

addig elképzelhetetlennek gondolt fordulatok. Z. alapélménye, hogy sorsfordító, „történelmi időkben” él. A regény jelenében (ami 2016. június 27-én reggel kilenc órakor kezdődik) saját, személyes sorsának szálát követi visszafelé, a vészterhes időkbe. Véri Márton kutatásai és ennek kapcsán felmerülő kérdései segítik Z.-t a múlt feltárásában: „Véri Márton nem válaszolt, kavargatta a kávé Z. a tekintetéből úgy érezte, hogy megnyílnak előtte egy bejárando út” (19.). Ezek, a különböző útítársakkal folytatott beszélgetések során megnyílnak utak rajzolják meg a regény időbeli és térbeli szerkezetét, ezeket az utakat kutatja következetesen a főhős.

Az athéni utazás célját is ez határozza meg: „Z. azért jött annyi idő után Athénba [...], hogy útjai során találjon egy újabb helyszínt, ahonnan, miközben a jelenben járkal, a múltba is megnyílnak az út” (28.). Kísérője itt először egy görög régész, majd egy színházi rendező lesz. Nikosz, a régész csónakon viszi el Z.-t a leszboszi menekülttáborba, hogy elhosszan egy ott ragadt barátot. Az éjszakai csónakázás, a sötétben egymás mellett heverő alakok szinte túlvilági utazásként hatnak mind az olvasóra, mind magára a főhősre. Hasonlóan a többihez, ez az út is egy korábbi történelmi pillanathoz vezet vissza Z.-t: „Nem tudott szabadulni a szigeten sínylődők tekintetétől. A haláltáborok foglyainak fotókon látott tekintetére emlékeztették” (40.). Bár a témából (az emlékezet, a múlt feltárása) akár következhette is, a regényben nem sokszor bukkannak fel fényképek – annál érdekesebb, amikor mégis. Nikosz például számtalan képet készít munkája során, így a leszboszi táborban is. Z.-ről is készülnek felvételek: ezek a kimerevített, visszanezézhető pillanatok megtörik az időnek azt a különös gomolygását múlt, jelen és jövő között, amelyben Z. él. A fényképek általában visszavonhatatlanságukkal és mozdulatlanságukkal mintha szemben állnának Z. időről alkotott elképzelésével, a gondolattal, hogy az idősíkok lezáratlanul fluktuálnak, és mi ebben a mozgásban létezőnk. Szobája falára egy nagy kartonlapot erősített, amelyre különböző emlékeket, pontosabban emlékeket előhívó tárgyakat, képeket, fecniket tűzött. „Z. szerette együtt látni az időben, térben távoli eseményeket. Ezt a tulajdonságát időtér-érzékelésnek nevezte” (7.). Ezen a kartonlapon azonban elsősorban nem fényképek szerepelnek: ezek túlságosan zártak, véglegesek, nem hagynak teret az emlékezésnek. Erre utal az is, hogy élete nagy szerelmének, az autóbalesetben elvesztett feleségének fényképét is leszedte innen: „Évtizedekkel előbb Lilian egyik fényképét is felerősítette, de levette, mert elégedetlen volt azzal, hogy csak a hajdani exponálási időtartammal megörökített tekintetét láthatta, holott sokféle tekintet élt benne, a fénykép helyét üresen hagyta, s így Lilian bármelyik tekintetét odaképzeltette” (9.). Ez a gesztus, az üres hely meghagyása egyszerre jelöli a hiányt és ad teret az emlékezet sokféleségének.

Z. legkülönösebb kísérője a regényben talán George Steinfeld, aki mániákusan kutatja Arnold Schönberg munkásságát. Az ő tanítványa volt Jorgosz, a fiatal görög színházi rendező, akivel Z. szintén Athénban ismerkedik össze. Ez a két alak, Steinfeld és Jorgosz világtítja meg a legélesebben azokat a problémákat, amelyek Z.-t nemcsak mint magánembert, de mint író, művészt is mélyen érintik. Mi történik az elhallgatás után? Hol húzódnak a művészet határai? Hogyan fonódik össze személyes sorsunk a nagy történelmi fordulatokkal? A rendező és a zeneesztéta a párizsi epizódban egy *Oidipusz*-előadás próbájára hívja el Z.-t, ahol végül a katarzis ellehetetlenülésével szembesülnek: „arra gondolok, mondta Jorgosz, hogy a katarzis ellehetetlenülésének felismertetése az igazi katarzis... szembenézni azzal, hogy miben élünk” (83.).

Azoknak, akik kicsit behatóbban ismerik Sándor Iván életművét, ez a jelenet nem lehet ismeretlen: a szerző érdeklődése Oidipusz és Antigoné története, illetve a katarzis iránt nem új keletű. 2002-ben közölte azt az esszét, amely felől talán a legjobban érthető legújabb regénye is. A szophoklészi tragédiák újraértelmezése Sándor Iván számára az ezredforduló emberének megértése felé nyit utat: azzal, hogy Antigoné helyett Iszménét tekinti a legfontosabb szereplőnek, megteremt a mintáját a huszadik századi európai em-

bernek, akinek az a gyötrelmes sors jutott, hogy tragédiák sorát élje végig, hogy borzalmak szemtanúja legyen, aztán ezzel a teherrel éljen tovább. „Oidipusz még jelen volt a döntő eseményeknél. Képes volt a nyomozati munkára és arra, hogy álarcait lehántva magáról, eljusson énje magjáig. Iszménének az egymásra rétegződő eseménylavinában, a más- és másképpen elbeszéltség miatti gomolygásban már nincs minderre lehetősége. Mi marad a számára? A történelem és a tanácstalan Személy apóriája, amely mint bevarrhatatlan seb tárul elénk.”¹ Az *Amit a szél susog* nem az első regény, amelyben az író az emlékezés lehetőségességét kutatja Iszméné alakján keresztül: a 2009-ben megjelent *Az Argoliszi-öböl* című munkája sokkal explicitebb módon vizsgálja Iszméné választási lehetőségeit.

A legújabb regény két epizódjában találkozunk Oidipusz történetével, mind a kétszer azért, mert Jörgosz egy újszerű adaptáción dolgozik. Olyan előadást tervez, amely a nézők bevonásával és a katarzisz kiiktatásával igyekszik hatást elérni. A próbák során kialakuló beszélgetések mégis azt az érzést hagyják az olvasóban, hogy a művészet nem képes valós hatást gyakorolni saját jelenére, nem képes megszólítani közönségét. Az alkotó elme azonban (legyen az író, zenész, színházi rendező) fáradhatatlanul keresi a megszólalási módokat, a lehetséges formákat, hogy ha nem is a jelennek, de a jövőnek üzeni tudjon.

Az egyetlen kísérő, aki mindvégig elkíséri Z.-t, Lil, az elhunyt kedves, az író életének nagy szerelme. Nehéz összefogni, hogy hány szálon is zajlik egyszerre a regény cselekménye, annyi szöveget, annyi idősíkot jelenít meg egyszerre. A biztos vezérfonal Lil és Z. története: megismerkedésük, beszélgetéseik, utazásaik története, mely ugyanúgy keresztülszeli Európa viharos történelmének legszörnyűbb pillanatait, az összetartozás, az érzelmi és intellektuális összhang békéje mégis új árnyalattal színezi a tragédiákat is. Nem megkönnyíti, a személyes sorsok tükrében sokkal inkább közelebb hozza őket. Lil restaurátorként dolgozott, vagyis szakmája szerint már életében is a múltat kutatta, bizonyos értelemben annak része volt. A regény jelenében Z. múzsája, szellemi kísérője, alakja Beatricét idézi, ahogy végigkíséri az emlékek útján férjét. Tagadhatatlanul ez az a szála a regénynek, amelyhez az olvasó a legkönnyebben közel tud kerülni: a történelem és az egyéni sorsok tragikus összecsengése finoman bomlik ki a hőmpolygó mondatok között, az elvesztett szerelm továbbélése pedig maga a jelenné duzzadt múlt. Z. néma vágyódása, múlthatatlan szerelme eggyé válik az emlékezéssel. A legszebbek talán azok a jelenetek, amikor Z. eljut egy-egy újabb fontos helyszínre, amely valamilyen módon szerelmük egy-egy fordulópontját jelképezi. Ilyenkor megáll, és csak várja az érzést, várja, hogy hurkot vessen az idő, és egy pillanatra újra ne csak a tér, de az idő is a régi legyen. „Z. hátradőlt. Úgy érezte, nem egymagában ül. Ezért az érzésért érdemes volt idejönni, gondolta, ezt az érzést senki nem veheti el tőlem” (67.). Ez az az érzés, amellyel az olvasó szinte biztosan tud azonosulni: az izgatott várakozás, a megérkezés, aztán a múltnak egy hulláma átcsap a fejünk felett – vagy nem. Az *Amikor a szél susog* nem hallgatja el ezt sem, hogy van, amikor egyszerűen képtelenek vagyunk bármit is érezni, felidézni, hiába igyekszünk elcsípni egy múltbeli pillanatot.

Lil perspektívája az, amelyet aztán Z. is átvesz, és amely nagyon pontosan megmutatja a regény és az abban szereplő alakok világlátását, egy képbe foglalva a művészet és az egyes ember cselekvésképtelenségét, az ember nélküli világ katarziszát. A berlini Bebelplatzon található emlékmű, mely az 1933-as könyvégetésekre emlékezteti az arra járókat, Lil és Z. számára a semmibe tartó vonalak összefutását, a művészet tehetetlenségét jelenti. Az emlékmű egy, a föld alá épített szoba, melyben üres könyvespolcok takarják a falakat. Ez a lefelé néző, semmibe tartó perspektíva többször visszatér a regényben. „[...] amikor lenéztem a Vezúvnál a kráter mélyére, mondta Lil, olyan volt, mint a világ-

¹ Sándor Iván: Nem Oidipusz, nem Antigoné, bizony Iszménének a főalak; miért?... , *Forrás*, 2003/1. (<http://www.forrasfolyoirat.hu/0301/sandor.html>)

vége. Az üres polcok az üveglap alatt is” (75.). Erre a visszatérő képre rímel talán a regény eredeti címe, melyen a szerző több részletet is publikált a teljes szöveg megjelenése előtt. *Az Idő tárnái* kifejezés éppen ezt a beláthatatlan mélységet, kifürkészhetetlen sötétséget implikálja. A mű legutolsó bekezdésében ugyanez a látvány tárul elénk: „Z. újra kilépett az erkélyre. Úgy érezte, látja a sötétben a láthatatlan várost. [...] A mélység olyan volt, mint egy szakadék, ahová nem hatol le fény” (156.). A zárlat szépsége, ereje abban rejlik, hogy miután Z. újra megpillantja a vég nélküli semmit, visszalép a szobájába, és másnap nekiáll megírni a regényt, amelyet ez idáig olvastunk. A regényben itt először, az utolsó oldalon rémlik fel a jövő perspektívája: hiába zárul be egy kör, mindig újra lehet és kell is kezdeni, a művész keresése, munkája – ha nem is a jelennek szól, sokkal inkább a jövőnek – nem cél nélkül való.

A regény egészét a körköröség, a lezártág és a lezárhatatlanság állandó egymásba játsása jellemzi. Maga a szövegfolyam is hömpölygő, nehezen megszakítható, helyenként versszerűen tördelt. A mondatok végéről sokszor hiányzik a pont – lezártan gondolatfoszlányok, hirtelen felszínre tört emlékek szövedéke ez a próza: egy olyan világ, melynek közös emlékezete, történelme mindannyiunké.